

Розділ 3

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 930.253:94(477.83-25)“13/16”

Святослав Шеломенцев-Терський,
Тетяна Білушак

СТАН ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ЛЬВОВА У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ КОРОЛІВСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ СЕРЕДИНИ XIV – СЕРЕДИНИ XVII ст.

У статті проаналізовано документи королівської канцелярії з фондів Центрального державного історичного архіву, м. Львів, і на їх основі досліджено стан обороноздатності м. Львова у сер. XIV – сер. XVII.

Ключові слова: архівні документи, королівська канцелярія, декрети, міські привілеї, оборона міста.

Широкий комплекс джерел з історії міста вже опубліковано, що пов'язано із невпинним інтересом до цієї теми багатьох поколінь як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Як наслідок, проблематика військової справи у Львові у другій половині XVII–XVIII ст. підкріплена значною кількістю оприлюднених документів.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, постає питання комплексного дослідження обороноздатності Львова за допомогою документів королівської канцелярії (ЦДІА України у м. Львові), фонд якої не систематизовано і вичерпно не вивчено. Цим і зумовлена актуальність пропонованої статті.

Підтримання належної обороноздатності міста було важливою функцією міських урядів та королівської влади. Відтак інформацію про стан міських укріплень віднаходимо у низці документів львівського магістрату XIV–XVIII ст. Аналізу найдавніших джерел з історії Львова, в тому числі його укріплень, присвячено вже перші монографічні дослідження XVII–XVIII ст. В. Зіморевича та Т. Юзефовича. Питання міських укріплень вивчали на підставі документів львівські історики XIX ст. Д. Зубрицький, А. Чоловський. Підсумком використання цих документів стала низка праць польського дослідника В. Томкевича, зокрема найважливішою серед яких є «Dzieje obwarowań miejskich Lwowa». На основі аналізу топоніміки середньовічного Львова та архівних джерел висловив своє бачення укріплень міста архіваріус Й. Гронський.

Одними із базових документів з історії Львова є **міські привілеї**. Надаючи йому магдебурзьке право, різного роду звільнення від чиншів, права складу, збору торговельних мит та ярмарки, судові прерогативи і земельні надання, королі цим самим дбали про розвиток міста, яке було однією з опор королівської влади. Крім того, міста були

осередками державної влади, важливими оборонними та стратегічними пунктами. Відтак багате і розвинуте місто ставало не лише важливим економічним осередком, але й стратегічним центром, який слід було належно захистити та укріпити від можливої ворожої агресії. Отож, королівській владі треба було дбати про те, щоб місто було добре укріпленим і під час нападу ворога могло витримати облогу. Міські привілеї, надані монархами у різні часи, є основним джерелом дослідження політики королів щодо зміцнення обороноздатності Львова.

Привілеї міста Львова уже опубліковано у вигляді окремого видання, підготовку та упорядкування якого здійснили М. Капраль, Я. Дашкевич та Р. Шуст¹. Привілеї – це документ, що створює нові правові відносини для окремих фізичних або юридичних осіб. У латинській термінології – це привілеї (*privilegium*), надання або донатія (*donatio*), звільнення (*libertas*), імунітет (*immunitas*), відступлення (*cessio*) тощо. Фактично до категорії привілеїв можемо віднести будь-який документ володаря міста (польського короля, австрійського цісаря тощо), адресований усьому місту або його владним структурам, який вносить нову правову регламентацію на певний або необмежений час².

Документальні згадки про Львів після загарбання міста Казимиром III нерозривно пов'язані із його укріпленнями та мілітарними об'єктами. Як основний оборонний пункт у 1340 р. хронікарі фіксують львівський замок, на який був спрямований головний удар польського війська³. За мовою перших привілеїв, наданих Казимиром III місту, бачимо вже наново збудоване місто, хоча як окремі військові об'єкти ці документи ще не

© Святослав Шеломенцев-Терський,
Тетяна Білушак, 2013

фіксуються. Заслугою короля є також перебудова Високого замку, який відтоді став кам'яним.

Заходи королів, спрямовані на вирішення проблем оборони Львова, задокументовані у королівських привілеях, більшість з яких уже опубліковані, а також у різного роду декретах. Оскільки місто було важливим форпостом загальнодержавної ваги, королівській владі належало підтримувати міські укріплення в належному стані, а також, аби місто утримувало боєздатну військову залогу. У зв'язку з цим королівська адміністрація видавала чимало **декретів**, що стосувались налагодження обороноздатності Львова, розбудови міських укріплень. У декретах нерідко порушувались проблеми, пов'язані з обороною міста. Таким наприклад, є декрет короля Яна III Собеського 1682 р. про оцінку й купівлю земельних ділянок, призначених під укріплення Галицького передмістя. У зв'язку із розбудовою Львова слід було розширювати межі міста, а також посунути лінію міських укріплень, забудувавши ними частину приватних ділянок міщан. Саме тому цей декрет мав на меті забезпечити міщанам право на отримання компенсаційних виплат⁴. Формуляр такого типу документів складався з королівської інтитуляції, інскрипції – декрет адресувався членам львівського магістрату. В основній частині містилась диспозиція, де описувались заходи, до яких мав вдатися магістрат, щодо виконання вказівок короля зі зміцнення та розбудови оборонних споруд чи забезпечення обороноздатності Львова. Підкреслювалось, що відповідні заходи проводяться не лише задля підвищення безпеки міщан, а мають загальнодержавне значення. Нарешті в есхатоколі королівських декретів вказувались дата, місце і час видачі документа.

Час правління Ягайла (1386–1434) став сприятливим як для розвитку Львова, так і для значного удосконалення міських укріплень. Збагаченню міста послужили деякі привілеї, надані його мешканцям – право складу, земельні надання. За цього короля будувалися міські вежі, росли у висоту міські мури, збільшувалися видатки на оборону міста. Уже в цей час місто мало стати потужним оборонним центром, якщо взяти до уваги той факт, що його навіть не пробував захопити Свидригайло, який у цей час спустошував галицьку землю⁵.

Міські привілеї є лише допоміжним джерелом при дослідженні розвитку лінії укріплень та фортифікацій Львова, адже інформація про них у цих документах подана скупо і хаотично та, попри сам факт згадки міських укріплень,

вони не дають детальнішої інформації про їхній стан та особливості. Однак королівські привілеї дають змогу прослідкувати становлення Львова як важливого оборонно-стратегічного центру. Міські укріплення вперше згадуються у привілеях Владислава Ягайла. У привілеї Ягайла від 29 вересня 1388 р. для покращення стану мурів мав відступатись кожний третій денарій від доходів львівського війта⁶.

Одним із важливих мотивів земельних надань місту було підвищення обороноздатності міста. З огляду на це, в окремих привілеях, наприклад у привілеї Ягайла від 18 вересня 1415 р. король, з одного боку, розширив земельні володіння міщан, а з іншого – зобов'язав їх ремонтувати будівлі мурів і оборонні споруди та постійно посилювати їх «для зручності держави»⁷. Така умова згадувалась у прикінцевій частині документа, після викладу змісту самого привілею як такого.

Аналогічним чином король прагнув забезпечити шляхи фінансування укріплень міста через звільнення міщан від сплати мит. Так, у 1425 р. Владислав Ягайло, звільняючи львів'ян від оплати мит у межах всього Польського королівства, зазначив умову, що кошти, які мали йти на сплату мит, повинні зберігатись у ратуші, після чого міщани були зобов'язані цілком витратити зібрану суму для зведення і ремонту мурів та фортифікацій міста⁸.

За правління наступників Владислава Ягайла – Казимира IV і Яна Ольбрахта завершувалось масштабне зведення нових укріплень, мурів та веж⁹. Їхні привілеї типологічно схожі і надавались з цією ж самою метою, що й самим Ягайлом. Наприклад, привілеєм від 29 серпня 1447 р. Львову щорічно виділялось 20 гривень із львівських королівських мит для утримання у кращому стані міських фортифікацій¹⁰.

У середині XV ст. значно посилюється роль міста як оборонного центру. У 1453 р. турки здобули Константинополь, а їхні васали татари цього ж року підійшли до Львова. У результаті цих подій почалось польсько-турецьке протистояння, а місто опинилося під прямою загрозою турецько-татарської агресії. У зв'язку з цим король Казимир IV 21 серпня 1471 р., враховуючи розташування його поблизу ворожих країн, своїм привілеєм звільнив місто на вісім років від усяких податків і контрибуцій для того, щоби міщани мали можливість виділити кошти на укріплення оборонних мурів та валів. Наступний його привілеї від 2 липня 1479 р. дає змогу встановити, що вжиті міщанами заходи із підняття обороноздатності міста дали позитивні наслідки – були

проведені масштабні ремонтні роботи мурів та валів, які, однак, не вдалося довести до кінця, через що король видав новий привілей, який продовжив дію попереднього на два роки. У 1484 р. новим привілеєм з цією ж метою король звільнив від податків ще на шість років, зважаючи на велику працю і кошти, вкладені львівськими міщанами на спорудження міських мурів та ровів, а також щоб заохотити їх до закінчення розпочатої роботи. З метою завершення будівництва ровів, а також зовнішнього муру Казимир IV видав привілей, згідно з яким відступив місту податок цизи. Схожі привілеї на звільнення від податків з метою забезпечення будівництва укріплень із канцелярії Казимира IV виходили у 1487, 1489, 1490 рр.¹¹ З одного боку це свідчить про повільність проведених робіт, з іншого – показує масштабність задуму щодо укріплення міста.

Фінансова допомога Львову від Казимира IV і Яна Ольбрахта уможливила початок виготовлення гармат у Львові, а також закупівлю значної кількості гармат та амуніції. Значно покращились укріплення міста. Про ефективність проведених робіт засвідчив той факт, що у 1498 р. місту вдалося встояти перед облогою величезного молдавсько-турецько-татарського війська, а в 1509 р. воно успішно витримало облогу військ молдавського господаря Богдана III¹².

Практику звільнення міста від податків на користь посилення його обороноздатності продовжували наступні королі – Ян Ольбрахт (привілеї за 1493, 1494, 1497 рр.)¹³, Олександр (1505, 1506 рр.), Сигізмунд I (1507, 1512, 1515, 1517, 1518, 1521, 1522 рр.)¹⁴. Привілей 1505 р. звільнив назавжди місто від сплати перевізного, мостового та гребельного мита, прирівнявши тим самим Львів до Кракова.

Видання королівських привілеїв на звільнення від сплати мита зумовлювалося не лише потребою в посиленні обороноздатності міста, а й здійснювалась унаслідок спустошливих татарських нападів на місто. У ході нападу татари знищували львівські передмістя, завдаючи непоправних втрат розвитку господарства міста. Такий привілей, наприклад, у 1499 р. видав для міщан Ян Ольбрахт.

Крім сплати мит та податків на користь королівської казни, однією з обтяжливих форм оподаткування населення були збори на утримання війська, його постій, а також грошові відрахування на королівське військо. Окрема категорія королівських привілеїв стосувалася звільнення від цих поборів. Наприклад, привілеєм від 18 жовтня 1496 р. Ян Ольбрахт звільнив райців і всю

групаду Львова від обов'язку постачання одного воєнного возу у похід. До цієї ж групи привілеїв відносяться привілеї-звільнення від участі у військових походах (привілей-звільнення від молдавського походу Сигізмунда I у 1509 р.).

Надання королем права збору місту певного виду податку також було важливим здобутком львів'ян. У 1506 р. король Олександр надав місту право збору мостового у зв'язку з тим, що у цей час усі кошти міста йшли на ремонт та зведення нових укріплень, у той час як інші дороги, на ремонт яких призначався цей податок, перебували у жалюгідному стані.

Ще інші королівські привілеї застерігали, що міські мастки не може успадковувати шляхта чи духовенство. Основним мотивом такого документа було забезпечити контроль над міською забудовою. Королівська влада не мала такого сильного впливу на приватно-шляхетські мастки та власність духовенства порівняно із впливом на міщан. Тому не було можливості вплинути на шляхтича, який не дбав про належний стан забудови своєї ділянки в місті, що могла водночас відноситись до комплексу міських укріплень.

Переважна більшість королівських привілеїв на звільнення від сплати мит, податків, утримання війська тощо супроводжувалась формулою, яка мотивом надання привілею вказувала на потребу забезпечення оборони міста, оскільки Львів «з ворогами, багатьма поганами є по сусідству», «місто Львів, що майже у пащі поган знаходиться»¹⁵.

Причинами видачі привілеїв, які мали сприяти посиленню обороноздатності міста, були не лише загроза ворожого нападу, а й катаклізми, яких часто зазнавало місто. Так, через пожежу наприкінці XV ст. згоріло кілька веж, а в повінь 1514 р. течією Полтви знесло цілий вал. Найбільшої шкоди місту завдала пожежа 1527 р., внаслідок якої Львів практично був знищений дотла. Значних руйнувань зазнали мури і вежі, коли вибухнули міські арсенали. Загалом упродовж 1380–1734 рр. Львів горів 14 разів. Все це знову і знову змушувало як монархів, так і львівський магістрат шукати шляхи для відновлення та зміцнення його укріплень.

У подальшому, щоб повернути Львову міць після пожежі 1527 р., а також якнайшвидше відновити міські укріплення, король Сигізмунд видав низку привілеїв, якими звільнив його від сплати данин на 20 років, а також заборонив зведення будинків із дерева¹⁶.

Крім привілеїв, уже опубліковано деякі інші документи із королівської канцелярії, що стосу-

ються військової справи у Львові. Це, зокрема, різного роду королівські декрети та універсали. Наприклад, універсалом від 22 травня 1651 р., спрямованого до магістрату та населення Львова, король Ян Казимир заборонив залишати місто до кінця війни під загрозою конфіскації майна та інших покарань. В універсалі містилось і пояснення запровадження жорстких заходів – у зв'язку з виїздом міщан зі Львова зменшувалось число оборонців міста¹⁷.

Привілеї на користь львівських цехів звичайно надавалися королівською владою і виходили із королівських канцелярій. Оскільки, як уже було зазначено, саме на цехи, як на міські корпоративні організації з чіткою ієрархією та організацією покладалася головна роль у забезпеченні оборони міста, королі нерідко розширювали права та привілеї цеховиків, намагаючись посилити їхнє значення як оборонців міста. Проаналізуємо структуру документів, які видавали монархи на користь цеховиків, звернувши увагу саме на ті з них, де згадувалася умова військової служби. Один із найдавніших відомих документів відноситься аж до 1539 р., тобто до часів правління Сигізмунда I. За усталеною формулою документа такого типу привілеї містить розгорнуту інтитуляцію із зазначенням усіх королівських титулів. У арензі документа наголошується, що Львів, як найголовніше місто Русі, знаходиться під найбільшою загрозою ворожих набігів. Саме на цехи покладається вибір способу та організація захисту міста. У нараці документа король, зважаючи на промовистий факт ролі цехів у обороні міста, а також з огляду на посольства з відповідними проханнями до нього, дає змогу зберегти цехову організацію у Львові. Корроборація документа засвідчена печаткою. Есхатокіл включає дату із зазначенням місця та заходу, в ході якого був підписаний документ (вальний сейм у Кракові), а також дату (27 лютого 1539 р.)¹⁸.

Аналізуючи діловодну діяльність королівської канцелярії, можна дійти висновку, що військовий бік і роль цехів у забезпеченні обороноздатності міста, а відтак і розширення цехових привілеїв відбувалось тоді, коли над країною нависала загроза ворожого вторгнення. 27 лютого 1540 р. у Кракові Сигізмунд I через воєнні потреби прикордонного краю підтверджує права та привілеї львівських цехів. Як і в інших документах схожого типу, король у арензі документа звертає увагу на роль Львова як важливого мілітарного центру. Він наголошує, що в інших містах та містечках Речі Посполитої давно скасував цехові організації. Натомість існування цехових організацій у

Львові королівською владою вважалось й надалі доцільним, оскільки вони старанно несли багато тягарів та обов'язків при обороні укріплень міста. Власне ця королівська аргументація у документах виступає основною причиною доцільності збереження чи розширення прав цеховиків¹⁹.

Між королем і шляхтою існувала конкуренція щодо прерогатив і впливу на військово-оборонну політику. Оборонну політику у Львові визначали не лише королівські декрети, а й сеймикові постанови шляхти. Про вияв конкуренції між королем і шляхтою свідчить універсал Сигізмунда III від 30 грудня 1620 р., адресований львівському старості Станіславу Мнішку, в якому він критикував старосту за порушення привілеїв львівських міщан, наданих місту його попередниками. Він наказав, щоб декрети його попередників не порушувалися жодними рішеннями сеймиків чи інших зібрань шляхти²⁰.

Діяльність польських королів у питаннях налагодження кращої обороноздатності Львова посилюється у 20–30-х рр. XVII ст. Це було зумовлено черговим продовженням польсько-турецького конфлікту, який вилився у поразці в битві під Цецорою, а згодом у перемозі під Хотином (1621 р.). Тоді існувала реальна можливість турецького-татарського вторгнення в землі Речі Посполитої. В останнє десятиліття свого правління Сигізмунд III Ваза заходився покращувати оборону прикордонних міст. У травні 1621 р. він видав універсал до міст Руського і Волинського воєводства, щоб міські доходи йшли ні на який інший ужиток, а лише на міські фортифікації. Одночасно король дав завдання, щоб у містах, зокрема, у Львові, свою роботу провели люстратори із широкими повноваженнями, які мали визначити становище оборонної системи міст. Королівська комісія під керівництвом любачівського каштеляна Георгія Дідушицького провела свою роботу цього ж року. Результатом її роботи став звіт про стан міських укріплень – так званий «Сумаріуш потреб міста». Документ є прекрасним джерелом для вивчення стану міських укріплень того часу, хоч насправді він призначався для львівського магістрату у якості інструкції, що саме слід налагодити в системі оборони міста. Люстрація звертала увагу на стан міських веж, валів, неправильну житлову забудову поблизу укріплень, недостатнє забезпечення міських арсеналів зброєю, амуніцією та провіантом, а також надала свої рекомендації, наприклад, зміцнити укріплення біля галицького передмістя, насипавши вали²¹.

Особливо цікавими є документи, пов'язані із ревізією самих укріплень. Серед них зберегла-

ся ревізія озброєння галицького передмістя. Не типовою є структура документа, адже для кращої наочності його оформлено у формі схеми. Структурно вона поділена на три розділи, кожний з яких поділяється на підрозділи²². Документ не має ніяких вихідних даних, які б вказали, хто саме є автором схеми, невідомо достеменно де і коли вона створена. Очевидно, це пояснюється тим, що ця схема є лише вцілілим фрагментом із комплексу схожих документів.

Особливої уваги заслуговує акт-звіт проведеної у 1617 р. ревізії, складений за відповідними спостереженнями та зауваженнями Пассаротті. Документ має заголовок «Нові укріплення довкола міста Львова, згідно огляду Пассаротті і ревізорів». Акт структурно складається з трьох частин. У першій подано короткий опис топографічних особливостей території, на якій знаходяться міські укріплення, ґрунтів, оцінено території для будівництва фортифікаційних споруд. У другій частині ревізори подали приблизну оцінку вартості зведення нових укріплень. Встановивши їхню вартість у два мільйони злотих, комісари констатували, що такі витрати не є посилюючими для міста. У третій частині відзначено брак людського ресурсу, а також озброєння для оборони міста. Зокрема, вказано, що для належної оборони не вистачає 3500 осіб, 60 гармат для міських веж, 500 гаківниць, 80 тис. куль на один рік та ін. Ревізори дійшли висновку, що у разі будівництва нових укріплень, ці ресурси слід би було збільшити в п'ять разів, а тому це будівництво є непотрібним, навіть шкідливим²³. Документ закінчується переліком членів ревізійної комісії, однак не містить дати із вказівкою дати місця та часу його видачі.

Серед документів львівського магістрату, пов'язаних із діяльністю згаданої комісії, відклався також акт, в якому люстратори звітують про огляд міських книг і звірку реально проведених робіт з відновлення міських укріплень, здійснених містом за кошти, виділені задля цієї справи. Вони відзначили значні витрати міста на оборону, недоліки в стані міських укріплень, зручність самого міста через напади ворога і зловживання польських регулярних військ, а також констатували, що місто не може забезпечити належний стан укріплень валів, мурів, веж, а також відповідні запаси пороху, вогнепальної зброї. Зважаючи на це, люстратори від свого імені та імені львівських міщан просили короля подбати про оборону міста. Акт містить латиномовний датум із зазначенням місця його видачі (львівська ратуша) і дати видачі (9 липня 1621 р.)²⁴.

Документ скріплений печатками, що свідчить про його оригінальність. Разом із тим, в акті відсутня вступна частина і не конкретизується, ким саме цей акт складений – люстраторами на прохання львівських міщан чи львівськими міщанами у присутності люстраторів.

Кількома роками пізніше, 5 квітня 1624 р., Сигізмунд III видав універсал, адресований монахам львівського монастиря францисканців, розташованому поблизу Галицької брами. Особливістю його було те, що вступна частина була написана латиною – титулатура короля, адресація, місце розташування монастиря, а основна частина – польською мовою. В універсалі король відзначив факт проведення ревізії міських укріплень 1621 р. Однак, як вказано в ньому, попередні ревізії не досягли суттєвих результатів, отож король скликав нову комісію для інспектування міських укріплень. Інспектуватися мали, передусім, передмістя, які зазнали пожежі. Що важливо, комісія повинна визначити місця для будівництва нових укріплень, які мали знаходитися поза лінією передмість: «далеко від міських мурів і валів». Такі ж заходи слід було провести на тих передмістях, які не зазнали пожежі. Окремо в універсалі давалися вказівки щодо самого монастиря францисканців. Оскільки він входив до системи міських фортифікацій, його також мала оглянути ревізія, якій король закликав не чинити перешкод²⁵. Цей лист, очевидно, був одним із аналогічних документів, які король надсилав львівському магістрату та львівським монастирям. Таким чином, практика такого «індивідуального» листування з монастирями свідчить про певну автономію львівських монастирів від магістрату, навіть у таких важливих справах як оборона та розбудова укріплень, що була однаково спільною і важливою як для магістрату, так і для самих монастирів. Отож, питання реконструкції монастирських споруд та укріплень узгоджувались безпосередньо з представниками королівської влади, без посередництва з магістратом. Тут теж слід зазначити, що роль монастирів у системі фортифікацій міста поступово зростала, адже один за одним монастирі прилягали до міських мурів і ставали його частиною.

Практично подібний універсал, виданий того ж дня що й попередній, адресувався львівським передміщанам та усім тим світським та духовним особам, які володіють будинками та ділянками на передмісті. Він сповіщав про майбутню комісію з метою аналізу побудови нових укріплень. Його написано польською мовою²⁶.

Сигізмунд III звернув також увагу на стан забезпечення міста артилерією. Львів не раз

втрачав свої гармати у зв'язку із тим, що їх для своїх військових кампаній «позичали» королі чи очільники польського війська. Траплялися випадки, коли гармати потрапляли в руки ворога і львів'янам доводилося виготовляти нові. Щоб якось запобігти такій практиці, Сигізмунд III 19 вересня 1629 р. видав спеціальний декрет, адресований бурмістру, райцям і всьому уряду Львова. В арензі документа король звернув увагу на випадки, за яких із міста вивозилася артилерія, через що місто ставало доступним для ворожих нападів. У зв'язку з цим король заборонив використання гармат поза межами міста²⁷. З іншого боку, декрет Сигізмунда III не конкретизував, кому саме не можна надавати львівську артилерію і залишалось відкритим питання, чи львів'яни в подальшому могли утриматись від надання її для потреб коронного війська.

Правління Владислава IV Вази (1632–1648) в історії розвитку міських укріплень Львова не так відзначилося реальним розгортанням будівництва, як широко задекларованими планами та масштабними проектами, не впровадженими в життя. Він хотів перетворити Львів у важливе укріплення на південно-східних кордонах держави. До його заслуг належить побудова нового арсеналу, приміщення якого збереглося і до наших днів. Такий крок був продиктований тим, що забезпечення Львова зброєю було недостатнім, а та зброя, яка знаходилася в арсеналі, часто вже не відповідала вимогам часу. Розпочате будівництво та організація королівського арсеналу у 1638 р. вже через кілька років дали позитивні результати. У 1640 р. він вже нараховував 46 гармат.

Як і Сигізмунд III, Владислав IV позитивно поставився до ідеї перетворення Галицького передмістя в окреме місто із власними укріпленнями. Планування нових фортифікацій було доручено інженеру Фредерику Гетканту, який створив план майбутніх укріплень. Король затвердив його і передміщани спочатку охоче взялися за будівництво нових укріплень, однак в черговий раз вони переоцінили свої можливості. Виділених коштів перманентно не вистачало, а самі роботи виявились надто обтяжливими для них, і вони масово почали уникати будівництва валів. Дійшло навіть до бунту серед передміщан і селян. Вони написали до короля скаргу, в якій стверджували, що згідно з попередньо прийнятими привілеями, їх не можуть примушувати до будівництва укріплень. У відповідь на це король видав декрет, яким анулював привілеї сіл, належних до Львова (Кульпаркова, Замарстинова, Брюхович), а селян зобов'язав до панщизняних робіт протягом 4 днів у тиждень²⁸.

Один із королівських декретів відклався у документації Нижнього Замку, де він був облятований 30 липня 1646 р. Це декрет із канцелярії Владислава IV. Як і документи інших королів, він має розгорнуту інтитуляцію короля. Однак увагу привертає адресація документа, який призначався для коронного кухмістра Анджея Мнішка. В арензі король вказує на загрозу Речі Посполитій з боку поган, тобто від Османської імперії та Кримського ханства: Львів може потрапити в облогу турків і татар. Через це Анджей Мнішек за дорученням короля мав повідомити мешканців Львова про небезпеку і зобов'язати їх привести в належний порядок міські мури, артилерію, запаси амуніції і приготуватися до можливої облоги міста²⁹.

Значна частина королівських листів та декретів стосується вказівок королівської влади щодо зміцнення міських укріплень. Наприклад, 6 травня 1636 р. Владислав IV написав лист львівському архієпископу Станіславу Гроховському, регіментарю Залеському, коронному реферндарю Якову Максиміліану Фредру, королівському секретарю Петру Озгі, в якому дає пряму вказівку, щоб були якомога швидше завершені роботи із зведення міських укріплень в Галицькому передмісті. Задля цього король наказував створити спеціальну комісію, яка б контролювала цей процес³⁰. Черговий лист короля до тих самих адресатів датований 27 серпня 1637 р. У ньому він повідомив про бунт належних до Львова сіл, які відмовилися брати участь у побудові укріплень, вказав комісії, щоб вона приборкала бунти на будівництві міських укріплень³¹.

Львівські гродські книги містять обляти королівських листів, адресовані магістрату міста Львова, які стосуються налагодження обороноздатності міста. Більшість виявлених нами документів стосуються періоду правління Яна Казимира. У цьому немає нічого дивного, адже його правління припало на Національно-визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького, в часи якої Львів двічі облягали козацькі війська. Королівські листи того часу розкривають роль і значення, яке король покладав на Львів як один із найважливіших оборонних форпостів держави. Однією з причин реєстрації цих листів у гродських книгах було те, що вони адресувалися не лише магістрату міста, а й львівському старості, який, з одного боку, керував гродом, а з іншого, був однією з ключових осіб в організації оборони Львівської землі від ворога. Один із королівських листів облятований у гродській книзі в травні 1649 р. Король адресу-

вав свій лист львівському магістрату, львівському старості Єроніму Сенявському і славному уряду Львова. У наративі документа Ян Казимир наголосив, що держава зазнала ворожого нападу, і в черговий раз під загрозою знаходиться сам Львів. Король звернув увагу на те, що під час останньої облоги Львова військами Хмельницького, обороні міста чималої шкоди завдали зведені на передмістях будинки, оскільки вони під час наступу дали змогу їм приступити близько до мурів міста. Наголосивши, що від обороноздатності Львова залежить становище всієї країни, король заборонив будівництво як кам'яних, так і дерев'яних будинків у передмістях. В корраборації листа, оскільки мова йде лише про обляту, подавалося лише посилання на королівський підпис і печатку. Есхатокол облятованого листа має лише датування від 6 травня 1649 р.³²

Королівські декрети, які відклалися серед документації львівського магістрату, стосуються сплати податків, які мали йти на оборону міста, зловживань військових на території та в околицях Львова, зміцнення міських укріплень. Якщо йдеться про декрети, які стосувались сплати податків на військові потреби, то вступна частина документа містила розгорнуте коло адресатів. Ян Казимир у своєму декреті з приводу сплати шопового на оборону міста адресував його послідовно таким особам: бурмістрам, райцям, війтам, лавникам і всьому поспільству королівських міст і містечок Львівської землі. В арензі вже за звичною формулою роз'яснювалося, що зважаючи на небезпеки, які загрожують місту, слід подбати про його оборону, оскільки Львів – найважливіша фортеця Руського воєводства. Зважаючи на це, король оголошував збір на оборону міста податок шопового як зі Львова, так і з околичних містечок. Декрет є оригінальним документом, тому засвідчений королівською печаткою. Датум включає місце видачі декрету – Варшаву, а також дату – 28 травня 1649 р.³³

Окремі декрети, які відклалися серед документації львівського магістрату, стосуються зловживань військових в околицях Львова. Один із таких декретів видав Ян Казимир з військового табору під Топоровим 7 серпня 1649 р. і адресував полковнику Станіславу Позовському. Він, з одного боку, наказав полковнику і підпорядкованим йому військам вирушити під Сокаль, з іншого застерігав від вибирання стацій на львівських передмістях, про що скаржились королю львівські міщани, нагадуючи, що місто звільнене від сплати податків у зв'язку з надмірними контрибуціями на користь повстанців. Такі листи

звично закінчувалися вказівкою на місце видачі і датуванням та були скріплені королівською печаткою³⁴.

Отже, джерельна база дослідження з проблем розвитку оборонних укріплень Львова та військової справи у місті в XIV–XVIII ст. є достатньою для проведення ґрунтовних та всебічних досліджень з обраної теми. Залучення до наукового обігу документів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві, м. Львів, відкриває можливість встановити нові факти в історії функціонування міста як оборонного центру та з'ясувати тенденції у процесі розбудови міських укріплень.

Як характерну рису нагромадження масиву документації, що стосувалася військової справи у Львові, можемо відзначити її циклічність. Зростання кількості документів із цієї проблематики припадало на моменти особливої загрози ворожого вторгнення та можливої облоги міста і, навпаки, діловодна активність у даному напрямку затихала у періоди відносної зовнішньополітичної стабільності та миру.

Не менш перспективною є пошукова робота серед комплексу Львівських гродських актів, де відклалися важлива документація, пов'язана із військовими лихоліттями на Львівщині у другій половині XVII–XVIII ст. Залучення цих документів дасть змогу здійснити новаторські оцінки в підходах до вирішення поставлених у дослідженні завдань.

¹ Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Львів. від-ня Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; упоряд. М. Капраль; наук. ред.: Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 2010. – 544 с.

² Там само. – С. 8.

³ Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa // *Kwartalnik architektury i urbanistyki*. – Warszawa, 1971. – Т. 16, з. 2–3. – С. 94.

⁴ Центральний державний історичний архів, м. Львів (далі – ЦДАІ України), ф. 52, оп. 1, спр. 47, арк. 1.

⁵ Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa. – С. 98.

⁶ Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). – С. 51–52.

⁷ Там само. – С. 62–64.

⁸ Там само. – С. 75–76.

⁹ Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa. – С. 100.

¹⁰ Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). – С. 104–105.

¹¹ Там само. – С. 119–129.

¹² Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa. – С. 101–104.

¹³ Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). – С. 130–141.

- ¹⁴ Там само. – С. 159–182.
- ¹⁵ Там само. – С. 142–105.
- ¹⁶ Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa. – S. 102–105.
- ¹⁷ Історія Львова в документах і матеріалах : зб. документів і матеріалів / упоряд.: У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 83–84.
- ¹⁸ Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Львів. від-ня Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; упоряд. М. Капраль; наук. ред.: Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 2013. – С. 6–7.
- ¹⁹ Там само. – С. 9–10.
- ²⁰ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 42, арк. 147.
- ²¹ Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa. – S. 110–111.
- ²² ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 42, арк. 146.
- ²³ Там само, арк. 144–145.
- ²⁴ Там само, арк. 149.
- ²⁵ Там само, арк. 162.
- ²⁶ Там само, арк. 160.
- ²⁷ Там само, арк. 168.
- ²⁸ Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa. – S. 112–117.
- ²⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 42, арк. 217.
- ³⁰ Там само, арк. 211.
- ³¹ Там само, арк. 209.
- ³² Там само, спр. 399, арк. 280–281.
- ³³ Там само, спр. 42, арк. 218.
- ³⁴ Там само, арк. 219.

В статье проанализированы документы королевской канцелярии из фондов Центрального государственного исторического архива, г. Львов, в частности на основании их исследовано состояние обороноспособности Львова в сер. XIV – сер. XVII.

Ключевые слова: архивные документы, королевская канцелярия, декреты, городские привилегии, оборона города.

In the article the documents of the Royal Chancellery, obtained from Central State Historical Archives in L'viv, have been analysed, and on this basis the state of the defensive capacity of L'viv City in mid. XIV – mid. XVII has been studied.

Key words: archival documents, the Royal Chancellery, decrees, urban privileges, the defence of the city.